

WŁODZIMIERZ DZUN
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
Warszawa

10.5604/00441600.1225664

MOŻLIWOŚCI ANALIZY PORÓWNAWCZEJ ZMIAN W LICZBIE I STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH W LATACH 1990-2013 W ŚWIETLE NOWEJ DEFINICJI STATYSTYCZNEJ GOSPODARSTWA ROLNEGO

Abstrakt

Wprowadzenie nowej definicji gospodarstwa rolnego spowodowało, że status gospodarstwa rolnego utraciły gospodarstwa osób fizycznych i osób prawnych nieprowadzące działalności rolniczej (zarówno o obszarze 0-1 ha UR jak i o obszarze 1 ha UR i więcej), a także gospodarstwa indywidualne (osób fizycznych) do 1 ha UR prowadzące działalność rolniczą, ale realizujące produkcję rolniczą poniżej określonych progów tej produkcji. Spowodowało to zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych, a także, przy tym w różnym stopniu, zmiany w poziomie wyposażenia ich w zasoby ziemi, pracy i kapitału. Zmianie uległy więc wskaźniki obrazujące poziom rozwoju rolnictwa, w tym tak powszechnie używane jak średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego, nakłady pracy na 100 ha, produktywność pracy, ziemi i kapitału itd. W rezultacie, zdecydowana większość danych o gospodarstwach rolnych prezentowanych w publikacjach GUS do 2013 r. nie jest bezpośrednio porównywalna z danymi opracowanymi z wykorzystaniem nowej definicji. W prezentowanym opracowaniu podjęta została próba analizy zmian w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych w latach 1990-2013 oraz w wyposażeniu ich w zasoby ziemi rolnej z uwzględnieniem nowej definicji gospodarstwa rolnego i regionalnego zróżnicowania tych zmian.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, użytki rolne, prawno-organizacyjna struktura gospodarstw rolnych, struktura obszarowa gospodarstw rolnych.

Wstęp

Ostatnie reprezentatywne badanie struktury gospodarstw rolnych w Polsce (zrealizowane w dniach 1 czerwca – 8 lipca 2013 r.) przeprowadzone zostało z wykorzystaniem nowej definicji gospodarstwa rolnego stosowanej w statystyce. Podstawową zmianą jest to, że status gospodarstwa rolnego utraciły gospodarstwa osób fizycznych i osób prawnych nie prowadzące działalności rolniczej (zarówno o obszarze poniżej 1 ha UR, jak i o obszarze 1 ha UR i więcej)¹, a także gospodarstwa indywidualne (osób fizycznych) poniżej 1 ha UR (w tym nie posiadające UR) prowadzące działalność rolniczą, ale realizujące produkcję rolniczą poniżej określonych progów tej produkcji², z wyłączeniem gospodarstw ekologicznych. Konieczność ponownego zdefiniowania kategorii „gospodarstwo rolne”, zwłaszcza w odniesieniu do grupy obszarowej poniżej 1 ha, wynikała z dotychczasowych zmian w strukturze gospodarstw rolnych po 1990 r., a także z konieczności dostosowywania się do standardów unijnych obowiązujących w klasyfikacji gospodarstw rolnych³ oraz do definicji wykorzystywanych w rejestrach administracyjnych i prawodawstwie krajowym (GUS, 2013a, s. 43-46).

Na podstawie wyników powyższego badania opracowana została i opublikowana przez GUS w 2014 r. „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 r.” Także w kolejnych „Rocznikach statystycznych rolnictwa”, poczynając od rocznika 2013 r., dane o gospodarstwach podawane są z uwzględnieniem nowej definicji gospodarstwa rolnego. Wprowadzenie nowej definicji gospodarstwa rolnego zmniejszyło liczbę gospodarstw rolnych, a także, przy tym w różnym stopniu, poziom wyposażenia ich w zasoby ziemi, pracy i kapitału⁴. Zmianie uległy

¹ UR – użytki rolne. Mimo iż od 2002 r. w danych o stanie geodezyjnym i kierunkach wykorzystania powierzchni kraju do użytków rolnych włączono grunty rolne zabudowane, pod stawami i rowami, to w statystyce rolnej do 2006 r. (tak jak przed 2002 r.) do użytków rolnych zaliczono tylko grunty orne, sady oraz łąki i pastwiska. Natomiast od 2007 r. do użytków rolnych zalicza się użytki rolne w dobrej kulturze (pod zasiewami, ugory, uprawy trwałe, w tym sady, ogrody przydomowe, łąki trwałe, pastwiska trwałe) oraz użytki rolne pozostałe (nieutrzymywane w dobrej kulturze i nieużytkowane).

² Gospodarstwa te, aby uzyskać status gospodarstwa rolnego, muszą osiągnąć przynajmniej jeden z poniższych progów: 0,5 ha plantacji: drzew lub krzewów owocowych, warzyw, truskawek, chmielu; 0,3 ha szkółek sadowniczych i ozdobnych; 0,1 ha upraw (warzyw, truskawek, kwiatów lubi roślin ozdobnych) pod osłonami lub tytoniu; 25 m² grzybów jadalnych; 10 sztuk bydła ogółem; 5 sztuk krów; 50 sztuk świń ogółem; 10 sztuk loch; 20 sztuk owiec lub kóz ogółem; 100 sztuk drobiu ogółem; 5 sztuk koni ogółem; 50 sztuk samic królików; 5 sztuk samic pozostałych zwierząt futerkowych; 10 sztuk dzikich zwierząt utrzymywanych do produkcji mięsa; 20 pni pszczelich. Progi te dostosowano do wymagań gospodarstw działów specjalnych. W definicji wcześniejszej osiągnięcie określonego poziomu produkcji rolniczej, przy tym zdecydowanie niższego niż aktualnie, obowiązywało dla gospodarstw poniżej 0,1 ha UR.

³ Brak takiego dostosowania prowadził do różnic pomiędzy danymi dotyczącymi gospodarstw rolnych podawanymi przez GUS w publikacjach krajowych a zamieszczanymi w Eurostacie (porównaj: Poczta, 2013).

⁴ W roczniku 2013 i kolejnych rocznikach zamieszczono dane o liczbie gospodarstw i ich strukturze obszarowej (grupowanie od 0-1 ha do 100 ha i więcej) przeliczone według nowej definicji, dotyczące tylko lat 2010, 2011 i 2012 w skali całego kraju oraz 2010 i 2012 r. w skali województw.

więc wskaźniki obrazujące poziom rozwoju rolnictwa, w tym tak powszechnie używane, jak średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego, nakłady pracy na 100 ha, produktywność pracy, ziemi i kapitału itd. W rezultacie, zdecydowana większość danych o gospodarstwach rolnych prezentowanych w publikacjach GUS do 2013 r. nie jest bezpośrednio porównywalna z danymi opracowanymi z wykorzystaniem nowej definicji. Skomplikowało to zdecydowanie analizę dynamiki zmian zachodzących w strukturze gospodarstwach rolnych na bazie danych GUS, zwłaszcza w ujęciu regionalnym.

W prezentowanym opracowaniu podjęta została próba analizy zmian w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych w latach 1990-2013 oraz w wyposażeniu ich w zasoby ziemi rolnej, z uwzględnieniem nowej definicji gospodarstwa rolnego i regionalnego zróżnicowania tych zmian. Może ona ułatwić zainteresowanym realizację bardziej pogłębionych analiz porównawczych zmian w gospodarstwach rolnych i rolnictwie uwzględniających nową definicję gospodarstwa rolnego. Analiza została oparta na wynikach Spisu Rolnego z 1990 r., Powszechnych Spisów Rolnych (PSR) z lat 1996, 2002 i 2010, reprezentatywnych badań struktury gospodarstw rolnych zrealizowanych w latach 2005, 2007 i 2013 oraz danych z Roczników Statystycznych Rolnictwa GUS. W opracowaniu wykorzystano także wyniki badań naukowych w zakresie prezentowanej problematyki, w szczególności realizowanych w IERiGŻ-PIB oraz IRWiR PAN.

Układ opracowania dostosowano do specyfiki zmian w definicji gospodarstwa rolnego. W związku z tym, że podstawową zmianą jest wyeliminowanie gospodarstw nie prowadzących działalności rolniczej, w pierwszej części opracowania przedstawiono zmiany liczby i struktury gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. Ponieważ nowa definicja gospodarstwa rolnego eliminuje ze zbiorowości gospodarstw rolnych także gospodarstwa rolne osób fizycznych o powierzchni poniżej 1 ha użytków rolnych prowadzące produkcję rolną, ale o niewielkiej skali, oddzielnie przeanalizowano także zmiany w grupie gospodarstw 0-1 ha i w grupie powyżej 1 ha. W celu zobrazowania skali zmian wywołanej wprowadzeniem nowej definicji, dane dla gospodarstw według nowej definicji podawane są na tle danych według starej definicji („gospodarstwa ogółem”).

Gospodarstwa rolne prowadzące działalność rolniczą w latach 1990-2010 na tle gospodarstw rolnych według nowej definicji w latach 2010-2013

Od początku przemian systemowych aż do wejścia Polski do UE widoczna była nie tylko silna tendencja zmniejszania się ogólnej liczby gospodarstw, ale w jeszcze większym stopniu liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. W latach 1990-1996, a więc w okresie przyspieszonych przemian systemowych, liczba gospodarstw ogółem zmniejszyła się z około 3834 tys. do 3066,5 tys. (o około 20%), a liczba gospodarstw prowadzących działalność

rolniczą do 2764 tys.⁵ (o 28%⁶). Udział gospodarstw z działalnością rolniczą w strukturze gospodarstw ogółem zmniejszył się z około 100% do około 90%. W okresie tym dynamikę ograniczania liczby gospodarstw ogółem osłabiało nieco powstawanie nowych gospodarstw rolnych na bazie nieruchomości rolnych Zasobu WRSP. Jednocześnie czynnik ten prowadził do wzmocnienia tendencji wzrostu udziału gospodarstw bez działalności rolniczej, bowiem znaczna część tych gospodarstw z różnych przyczyn jej nie podejmowała (patrz szerzej: Dzun, 2015a; Dzun, 2008).

Tabela 1

Gospodarstwa rolne ogółem i prowadzące działalność rolniczą w latach 1996-2010 na tle gospodarstw rolnych według nowej definicji w latach 2010 i 2013.

Gospodarstwa	1996	2002	2005	2010	2010a	2013
Liczba gospodarstw						
ogółem, tys.	3066,5	2933,2	2733,4	2277,6	1509,1	1429
dynamika r/r ^a	80,0 ^b	95,7	93,2	83,3	66,3	94,7
z dział. rolniczą, tys.	2763,4	2177,6	2476,5	1891,1	1509,1	1429
dynamika	72,1 ^b	78,8	113,7	76,4	79,8	79,8
% (gospodarstwa ogółem = 100)	90,1	74,2	90,6	83,0	100,0	100,0
Grunty rolne w gospodarstwach						
ogółem, tys. ha	17 348,3	16 899,3	15 906,0	15 503,0	14 859,0	14 609,2
dynamika r/r	93,9 ^b	97,4	94,1	97,5	95,8	98,3
z dział. rolniczą, tys. ha	.	15 204,6	15 329,5	15 026,2	14 859,0	14 609,2
dynamika r/r	.	.	100,8	98,0	98,9	98,3
ha/gospodarstwo ogółem	5,7	5,8	5,8	6,8	9,8	10,2
ha/gosp. z dział. rolniczą	.	7,0	6,2	7,9	9,8	10,2

^a Rok do roku. ^b Przy przyjęciu za 100 danych dla 1990 r.; 2010a – według nowej definicji.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz reprezentatywnych badań GUS *Struktura gospodarstw rolnych* z 2005 i 2013.

W latach 1996-2002 w związku z zapowiadającym wejściem do UE i oczekiwaną poprawą warunków gospodarowania, a także ze spodziewanym wzrostem cen ziemi, rolnicy wstrzymywali się z likwidacją gospodarstw. Sukcesywnie pogarszająca się rentowność produkcji rolniczej powodowała jednak rezygnację z działalności rolniczej. Dynamika zmniejszania się liczby gospodarstw ogółem osłabła więc znacząco (do 2933,2 tys., czyli o 4%), ale gospodarstw z działalnością rolniczą wciąż była wysoka (do 2177,6 tys., czyli o 21%). W rezultacie udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w strukturze ogółem

⁵ Po korekcie dokonanej przez GUS. Przed korektą podawana była liczba 2681 tys. (GUS, 1998).

⁶ Przy przyjęciu założenia, że u progu przemian systemowych liczba gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą tylko w minimalnym stopniu różniła się od liczby gospodarstw ogółem.

łu gospodarstw rolnych zmalał z około 90% w 1996 r. do 74% w 2002 r. Przy tym część użytkowników likwidowanych gospodarstw, głównie mniejszych obszarowo, nie przekazywała środków produkcji (w szczególności ziemi) gospodarstwom prowadzącym produkcję rolną, ale realizowała działy rodzinne lub sprzedawała ziemię na cele nierolnicze. Likwidujące się drobne gospodarstwa rolne bardzo często przekształcały się zatem w typowe działki rekreacyjne i budowlane. Powodowało to odpływ gruntów rolnych do pozycji „grunty rolne nie stanowiące gospodarstw rolnych” i ograniczało możliwości poprawy struktury obszarowej gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. W latach 1996-2002 średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego wzrosła z 5,7 do 5,76 ha UR, a prowadzącego działalność rolniczą w 2002 r. wyniosła 7 ha UR⁷ (Józwiak, 2003; Józwiak i Dzun, 2008; Dzun i Józwiak, 2009).

Wyżej przedstawione zmiany były bardzo silnie zróżnicowane regionalnie. Liczba gospodarstw rolnych nieprowadzących działalności rolniczej najbardziej dynamicznie rosła w województwach z bardzo dużym odsetkiem gospodarstw drobnych i tam, gdzie gospodarstwa domowe związane z gospodarstwem rolnym miały duże możliwości uzyskania dochodów pozarolniczych, a także w województwach, w których występowały duże problemy z efektywnym zagospodarowaniem nieruchomości po zlikwidowanych PGR. Najniższy udział gospodarstw z działalnością rolniczą w 2002 r. odnotowano w woj. śląskim (52,8%), a dopiero w następnej kolejności w województwach popegeerowskich (zachodniopomorskie 64,3% i lubuskie 66,3%). Natomiast najwyższy udział miały województwa o wysokiej kulturze rolnej, stosunkowo korzystnej strukturze obszarowej gospodarstw indywidualnych i w których trudniej było o uzyskanie dochodów spoza rolnictwa (woj. wielkopolskie 85,8%, kujawsko-pomorskie 85,3%, lubelskie 86,2%, podlaskie 80,0%) (tab. 2).

Po 2002 r., z uwagi na oczekiwane wejście do UE, dotychczasowe tendencje zmian w liczbie i strukturze gospodarstw zostały wyraźnie zahamowane. Wejście Polski do UE i objęcie rolnictwa WPR UE, a zwłaszcza wprowadzenie dopłat obszarowych do gospodarstw rolnych, pewna poprawa rentowności produkcji rolnej i wzrost cen ziemi rolnej wyraźnie zaburzyły dotychczasowe tendencje omawianych zmian (Dzun, 2012; Józwiak i Ziętara, 2013; Poczta, 2013). W latach 2002-2005, przy malejącej liczbie gospodarstw ogółem (przede wszystkim w rezultacie wyraźnego ubytku gospodarstw bardzo małych obszarowo), liczba gospodarstw z działalnością rolniczą zdecydowanie rosła (z 2177,6 do 2476,5 tys., a więc po około 99,6 tys. średnio rocznie), a średni obszar gospodarstwa zmalał z 7,0 ha do 6,2 ha (tab. 1). Jednak w następnych latach, kiedy rentowność produkcji rolniczej nie poprawiała się, a konkurencyjność drobnych gospodarstw pogorszała się znacząco, tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw, zwłaszcza

⁷ Dla 1966 r. na podstawie publikowanych danych GUS nie można ustalić średniej z powodu braku danych o powierzchni UR w tych gospodarstwach.

z działalnością rolniczą, gwałtownie nasiliła się. Średnioroczne zmniejszenie się liczby gospodarstw z działalnością rolniczą w latach 2005-2007 wyniosło około 43 tys., a w latach 2007-2010 prawie 167 tys., było więc większe niż w okresie przedakcesyjnym (w latach 1996-2002 wynosiło niecałe 98 tys. gospodarstw rocznie). W całym okresie między spisami (2002-2010) liczba gospodarstw z działalnością rolniczą zmniejszała się jednak wolniej niż gospodarstw ogółem (odpowiednio o 13% i 23%), w związku z czym ich udział w strukturze ogółu gospodarstw wzrósł z 74,3% do 83% (tab. 1 i 2). Natomiast powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach tych zmalała tylko o 1,2%. W rezultacie średni obszar gospodarstwa z działalnością rolniczą wzrósł z 7,0 do 7,95 ha UR (w tym 7,72 UR w dobrej kulturze). Pod tym względem zróżnicowanie regionalne zmian było bardzo wyraźne. Przede wszystkim należy wskazać, że w części województw relacje między zmniejszeniem liczby gospodarstw z działalnością rolniczą i powierzchnią gruntów rolnych w tych gospodarstwach były stosunkowo mało korzystne, w rezultacie czego wzrost średniej powierzchni gospodarstwa był stosunkowo niewielki (podkarpackie o 0,1 ha; świętokrzyskie i podlaskie o 0,2 ha, małopolskie o 0,3 ha). Natomiast w niektórych województwach relacje te były bardzo korzystne, na przykład w woj. zachodnio-pomorskim, lubuskim i warmińsko-mazurskim. Przy znacznym zmniejszeniu liczby gospodarstw odnotowano nawet wzrost powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach, a w woj. opolskim – przy bardzo dużym ubytku gospodarstw – powierzchnia użytków rolnych zmalała nieznacznie. Największy wzrost średniej powierzchni gospodarstw miał miejsce w woj. zachodnio-pomorskim (o 6,2 ha) i opolskim (o 4,5 ha), a stosunkowo duży w kujawsko-pomorskim (o 3,2 ha), lubuskim (o 2,7 ha) i warmińsko-mazurskim (o 2,6 ha) (tab. 2 i 3). W znacznym stopniu był to efekt rozpoczynania działalności rolniczej przez z reguły większe obszary tzw. gospodarstwa popegeerowskie po wprowadzeniu dopłat bezpośrednich (patrz szerzej: Dzun, 2016).

Jeśli natomiast do wyliczenia liczby gospodarstw rolnych w 2010 r. zastosować nową definicję gospodarstwa rolnego, to liczba ta zmniejszyłaby się do 1509,1 tys., a więc o 20,2% w stosunku do liczby gospodarstw z działalnością rolniczą wyliczonych według dotychczasowej definicji (tab. 2 i 3). W związku z tym, że nowa definicja wyeliminowała gospodarstwa osób fizycznych z działalnością rolniczą do 1 ha, które nie osiągały określonego progu produkcji rolnej (a więc z reguły gospodarstwa najmniejsze nawet w tej grupie obszarowej), powierzchnia użytków rolnych zmniejszyłaby się tylko o 1,1% w tych gospodarstwach, a średni obszar wzrósłby do 9,8 ha. Przy takim wydzieleniu gospodarstw najwięcej ubyłyby gospodarstw w województwach, w których udział gospodarstw do 1 ha był najwyższy i gdzie w najmniejszym stopniu ukierunkowane były one na produkcję rolną (podkarpackie o 37,1%, śląskie o 37,0%, małopolskie o 30,5%), a najmniej w województwach z dominacją drobnotowarowych gospodarstw indywidualnych, ale stosunkowo niewielkim udziałem gospodarstw do 1 ha (mazowieckie o 7,7%, podlaskie o 8,5%, łódzkie 9,0%).

Tabela 2

Regionalne zróżnicowanie zmian liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i wyposażenie ich w grunty rolne w 2002 i 2010 na tle gospodarstw rolnych według nowej definicji gospodarstwa rolnego w 2010 i 2013 r.

Województwo	2002		2010		2010 2002	2010a		2013	2013 2010	2013 2010a
	liczba	% ^a	liczba	% ^a		liczba	% ^a			
Dolnośląskie	99 747	70,6	83 997	78,3	84,2	61 834	57,6	59 544	70,9	96,3
Kujawsko-pomorskie	98 902	85,3	77 905	87,9	78,8	68 148	76,9	65 115	83,6	95,5
Lubelskie	263 813	86,2	233 559	90,8	88,5	188 266	73,2	178 135	76,3	94,6
Lubuskie	36 615	66,3	30 853	71,8	84,3	22 147	51,5	21 256	68,9	96,0
Łódzkie	166 126	79,2	143 521	85,4	86,4	130 565	77,7	128 309	89,4	98,3
Małopolskie	260 020	69,6	221 377	78,1	85,1	153 771	54,2	142 874	64,5	92,9
Mazowieckie	271 606	73,5	247 963	89,3	91,3	228 821	82,4	212 159	85,6	92,7
Opolskie	55 960	75,5	36 820	82,1	65,8	28 437	63,4	26 753	72,7	94,1
Podkarpackie	236 029	75,7	223 295	85,4	94,6	140 465	53,7	132 823	59,5	94,6
Podlaskie	96 102	80,0	92 291	88,7	96,0	84 136	80,9	79 083	85,7	94,0
Pomorskie	52 665	68,6	47 149	77,4	89,5	41 136	67,5	39 956	84,7	97,1
Śląskie	133 661	52,8	102 694	62,9	76,8	64 745	39,7	58 981	57,4	91,1
Świętokrzyskie	128 643	74,7	114 863	80,9	89,3	96 672	68,1	90 241	78,6	93,3
Warmińsko-mazurskie	58 623	72,8	52 245	80,2	89,1	43 788	67,2	41 928	80,3	95,8
Wielkopolskie	173 386	85,8	144 201	88,6	83,2	125 692	77,3	122 788	85,2	97,7
Zachodnio-pomorskie	45 693	64,3	38 333	79,8	83,9	30 525	63,5	29 062	75,8	95,2
Polska	217 7591	74,2	1 891 066	83,0	86,8	1 509 148	66,3	1 429 007	75,6	94,7

^a Udział gospodarstw z działalnością rolniczą w grupie gospodarstw ogółem.

Uwaga: 2002 i 2010 – liczba gospodarstw z działalnością rolniczą według starej definicji gospodarstwa rolnego; 2010a i 2013 – liczba gospodarstw według nowej definicji gospodarstwa rolnego.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych z PSR 2002 i 2010 oraz reprezentatywnych badań GUS *Struktura gospodarstw rolnych* z 2013 r.

Mimo iż nowa definicja wyeliminowała gospodarstwa nieprowadzące działalności rolniczej i gospodarstwa indywidualne do 1 ha nieosiągające ustalonego minimalnego progu produkcji (poza ekologicznymi), w dalszym ciągu widoczna jest jednak tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych (w latach 2010-2013 o 5,3%). Największe obserwowano w woj. śląskim (o 8,9%)

i woj. małopolskim (o 7,1%), a najmniejsze w woj. łódzkim (o 1,7%) i wielkopolskim (o 2,3%). Ponieważ tendencja ta dotyczy głównie gospodarstw mniejszych obszarowo, powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych w okresie tym zmalała tylko o 1,7%, a średni obszar gospodarstwa wzrósł z 9,8 do 10,2 ha. Ograniczenie powierzchni w największym stopniu dotyczyło województw małopolskiego (10,9%) i podkarpackiego (o 9,7%). Tam, gdzie poprawiła się efektywność zagospodarowania ziemi popegeerowskiej lub zwiększył się przepływ ziemi z gospodarstw likwidujących się do gospodarstw funkcjonujących, miał miejsce nawet niewielki wzrost powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach (w woj. warmińsko-mazurskim o 1,7%, a w woj. opolskim i podlaskim o 1,3%) (tab. 2 i 3).

Tabela 3

Zmiany w wyposażeniu w grunty rolne gospodarstw z działalnością rolniczą w latach 2002 i 2010 i gospodarstw według nowej definicji gospodarstwa w 2013 r.

Województwo	2002		2010		2013	$\frac{2013}{2002}$	$\frac{2013}{2010}$	ha/gospodarstwo		
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha			2002	2010	2013
Dolnośląskie	932,2	89,7	928,7	96,0	922,9	99,0	99,4	9,3	11,1	15,5
Kujawsko-pomorskie	1 062,2	96,1	1 082,8	99,6	1 052,3	99,1	97,2	10,7	13,9	16,2
Lubelskie	1 464,0	93,1	1 401,5	98,9	1 375,7	94,0	98,2	5,5	6,0	7,7
Lubuskie	423,6	88,2	441,2	97,8	407,9	96,3	92,5	11,6	14,3	19,2
Łódzkie	1 064,0	92,8	985,7	98,1	982,5	92,3	99,7	6,4	6,9	7,7
Małopolskie	667,0	85,1	626,8	94,5	558,4	83,7	89,1	2,6	2,8	3,9
Mazowieckie	2 008,5	89,3	1 953,4	96,9	1 901,9	94,7	97,4	7,4	7,9	9,0
Opolskie	532,7	95,1	516,3	99,5	523,1	98,2	101,3	9,5	14,0	19,6
Podkarpackie	667,0	82,6	647,2	93,4	584,1	87,6	90,3	2,8	2,9	4,4
Podlaskie	1 083,9	94,3	1 060,5	99,1	1 074,1	99,1	101,3	11,3	11,5	13,6
Pomorskie	777,3	89,4	752,6	93,2	738,3	95,0	98,1	14,8	16,0	18,5
Śląskie	424,3	78,0	406,9	89,5	382,6	90,2	94,0	3,2	4,0	6,5
Świętokrzyskie	561,5	89,2	524,9	95,3	499,4	88,9	95,1	4,4	4,6	5,5
Warmińsko-mazurskie	976,2	86,5	1 004,1	95,1	1 021,1	104,6	101,7	16,7	19,2	24,4
Wielkopolskie	1 757,5	96,6	1 780,8	99,5	1 748,2	99,5	98,2	10,1	12,3	14,2
Zachodnio-pomorskie	802,9	79,2	912,9	95,6	836,8	104,2	91,7	17,6	23,8	28,8
Polska	15 204,6	90,0	15 026,2	96,9	14 609,2	96,1	97,2	7,0	7,9	10,2

Źródło: Jak w tabeli 2.

Zmiany w grupie gospodarstw o obszarze do 1 ha włącznie⁸

W tej grupie obszarowej wyżej zarysowane tendencje były szczególnie silne. W latach 1990-2002 liczba gospodarstw ogółem zmniejszyła się z 1691,0 tys. do 977,1 tys., a więc o 42,2%, a prowadzących produkcję rolną do 556,4 tys. (aż o ponad 67%⁹) (tab. 4).

Tabela 4

Zmiany liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą o obszarze poniżej 1 ha i wyposażenia ich w grunty rolne (w ha)

Gospo- darstwa	2002		2010		2010a		2013		$\frac{2013}{2010}$		$\frac{2013}{2010a}$
	liczba	UR	liczba	UR	liczba	liczba	UR	liczba	UR		
Ogółem	556 353	229 713	406 793	185 042	24 900	34 375	29 174	8,5	15,8	138,1	
% ^a	56,9	57,9	56,9	72,2	3,5	x	x	x	x	x	
GI	556 242	229 685	406 661	185 020	24 768	34324	29 171	8,4	15,8	138,6	
% ^a	56,9	57,9	56,9	72,2	3,5	x	x	x	x	x	
GP	235	28	132	22	132	51	3	38,6	13,6	38,6	
% ^a	47,2	63,6	96,4	81,5	96,4	x	x	x	x	x	

GI – gospodarstwa indywidualne; GP – gospodarstwa osób prawnych; 2002 – według „starej” definicji gospodarstwa rolnego; 2010a – według nowej definicji gospodarstwa rolnego. Danych o UR GUS nie podań; 2013 – według nowej definicji gospodarstwa.

^a % w stosunku do liczby i UR odnoszących się do gospodarstw ogółem poniżej 1 ha (prowadzących i nieprowadzących działalności rolniczej).

Źródło: Jak w tab. 2.

Wejście Polski do UE i wzrost cen produktów rolnych, szczególnie zwierzęcych, wpłynęło na to, że tendencja spadku gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą na krótko nawet odwróciła się. W 2005 r. liczba omawianych gospodarstw wzrosła do 768 tys., ale szybki wzrost cen środków do produkcji rolnej spowodował powrót do tendencji malejącej i już w 2007 r. takich gospodarstw było o 123 tys. mniej. W sumie, w latach 2002-2010 liczba gospodarstw ogółem jak i prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o prawie 27% w obu przypadkach (odpowiednio do 715,0 tys. i 406,8 tys.). W analizowanej grupie obszarowej udział gospodarstw osób prawnych był minimalny: w 2002 r. było ich ogółem tylko 235 i prowadzących produkcję rolną 111, a w 2010 r. odpowiednio 137 i 132.

⁸ Generalnie GUS stosuje przedziały domknięte lewostronnie (np. 2-5 ha, to jest 2,00 do 4,99) z wyjątkiem przedziału 1-2 ha, który obejmuje gospodarstwa o obszarze 1,01 do 1,99 ha. W związku z tym w analizowanym przedziale znalazły się gospodarstwa o obszarze powyżej 0,99 ha do 1,01 ha. Część gospodarstw w tej grupie (gospodarstwa o obszarze 1ha UR) nie została więc objęta programami produkcji.

⁹ Zakładając, że w 1990 r. prawie 100% gospodarstw w tej grupie obszarowej prowadziło produkcję rolniczą.

W 2013 r. GUS na podstawie wspomnianego wyżej badania struktury gospodarstw rolnych, przeprowadzonego zgodnie z nową definicją gospodarstwa rolnego, ustalił, że w momencie realizacji tego badania funkcjonowało w Polsce prawie 34,4 tys. omawianych gospodarstw (w tym 457 gospodarstw bez gruntów, 2861 bez gruntów rolnych, a 446 gospodarstw bez gruntów rolnych w dobrej kulturze rolnej). Liczba analizowanych gospodarstw w porównaniu do 2010 r. spadła więc do poziomu 4,8% liczby gospodarstw ogółem i 8,5% liczby gospodarstw z działalnością rolniczą. Powierzchnia użytków rolnych w tych gospodarstwach zmalała odpowiednio do poziomu 11,4 i 15,8%.

Na zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych w grupie obszarowej poniżej 1 ha UR w 2013 r. w stosunku do 2010 r. podstawowe znaczenie miało oczywiście ustalenie, że muszą to być gospodarstwa (zarówno osób fizycznych, jak i osób prawnych) prowadzące produkcję rolną, oraz założenie dla gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych) progów w poszczególnych rodzajach produkcji (patrz przypis 1) i zwolnienie z osiągnięcia tych progów gospodarstw osób prawnych oraz indywidualnych gospodarstw ekologicznych. Należy jednak mieć na uwadze, że do analizowanej grupy zgodnie z metodologią stosowaną przez GUS trafiła także znaczna liczba gospodarstw¹⁰ (patrz przypis 6), które nie musiały spełniać tego wymogu. W 2013 r. gospodarstw indywidualnych o obszarze 1 ha UR było aż 25,4 tys. (3/4 ogółu gospodarstw tej grupy). Gospodarstw poniżej 1 ha, które zachowały status gospodarstwa rolnego, było tylko 9 tys.

Największy spadek liczby omawianych gospodarstw widoczny był w woj. śląskim i podkarpackim, charakteryzujących się zdecydowaną dominacją typowych drobnotowarowych gospodarstw indywidualnych, oraz w woj. dolnośląskim i zachodniopomorskim, a więc w województwach popegeerowskich, w których rozdysponowanie Zasobu WRSP przyczyniło się dodatkowo do dużej liczby drobnych gospodarstw niemających charakteru gospodarstw rolnych. Najmniejsze ograniczenie liczby gospodarstw, a zwłaszcza obszaru użytków rolnych, odnotowano w województwach odznaczających się mniejszym rozdrobnieniem gospodarstw indywidualnych, a także wyższym poziomem kultury rolnej i specjalizacji produkcji, a więc w woj.: wielkopolskim, podlaskim, mazowieckim i łódzkim.

Przedstawione zmiany były bardzo silnie zróżnicowane w zależności od form własnościowych i prawno-organizacyjnych. W latach 2002-2010 utrzymywała się tendencja ograniczania liczby gospodarstw poniżej 1 ha (zarówno indywidualnych, jak i publicznych). Natomiast w zbiorowości gospodarstw osób prywatnych prawnych widoczny był wzrost w grupie gospodarstw spółdzielczych oraz spółek krajowych i zagranicznych, a zmniejszenie w grupie gospodarstw

---

¹⁰ Wynika to z tego, że dolną granicą gospodarstw indywidualnych objętych systemem KRUS są gospodarstwa o powierzchni 1 ha UR.

pozostałych krajowych. Był to przede wszystkim efekt tworzenia ferm drobiarskich, gospodarstw ogrodniczych oraz różnego rodzaju szkółek roślin ozdobnych i owocowych. Natomiast w latach 2010-2013, biorąc za podstawę liczbę gospodarstw prowadzących w 2010 r. działalność rolniczą, zdecydowanie najwyższy spadek dotyczył gospodarstw osób fizycznych (do 8,4%), a najniższy gospodarstw prywatnych osób prawnych zorganizowanych w formie spółek prawa handlowego (krajowych i zagranicznych) – odpowiednio do 48 i 50%. Stosunkowo znaczny spadek liczby odnotowano natomiast w grupie gospodarstw typu spółdzielczego poza RSP (do 10%) i gospodarstw publicznych (do około 19%) (tab. 2). W rezultacie, w całej analizowanej grupie zwiększył się udział gospodarstw prywatnych osób prawnych i publicznych. Jednak wciąż dominują w tej grupie gospodarstwa indywidualne (99,97% w 2010 r. i 99,85% w 2013 r.).

Tabela 5

Gospodarstwa poniżej 1 ha UR w latach 2002-2013 według województw

	2002			2010				2013		2013	2013
	a	b	%	a	b	%	c	%	c	2010b	2010c
Dolnośląskie	57,99	36,00	62,1	43,88	23,55	53,7	1,39	3,2	1,12	4,8	80,9
Kujawsko-pomorskie	36,46	26,43	72,5	20,69	10,85	52,4	1,09	5,3	1,18	10,8	108,0
Lubelskie	82,55	60,14	72,9	67,38	47,74	70,8	2,44	3,6	4,77	10,0	195,1
Lubuskie	23,23	13,55	58,3	19,46	9,26	47,6	0,56	2,9	0,62	6,7	111,7
Łódzkie	44,67	25,12	56,2	33,65	14,37	42,7	1,41	4,2	2,50	17,4	177,6
Małopolskie	156,84	80,46	51,3	121,24	70,72	58,3	3,12	2,6	6,04	8,5	193,9
Mazowieckie	77,74	38,46	49,5	39,87	22,01	55,2	2,87	7,2	3,65	16,6	127,3
Opolskie	32,23	20,57	63,8	16,35	8,82	53,9	0,44	2,7	0,52	5,9	118,3
Podkarpackie	113,24	68,80	60,8	116,26	85,30	73,4	2,47	2,1	2,97	3,5	120,1
Podlaskie	20,22	10,87	53,8	18,01	8,66	48,1	0,50	2,8	1,47	16,9	291,3
Pomorskie	22,82	12,70	55,7	18,09	6,77	37,4	0,76	4,2	0,73	10,7	96,3
Śląskie	142,17	59,23	41,7	85,66	40,05	46,8	2,10	2,5	2,13	5,3	101,4
Świętokrzyskie	46,53	24,06	51,7	38,79	19,64	50,6	1,45	3,7	1,82	9,3	125,7
Warmińsko-mazurskie	28,50	17,48	61,3	20,75	9,15	44,1	0,70	3,4	0,70	7,6	100,3
Wielkopolskie	62,46	45,34	72,6	38,78	21,52	55,5	3,01	7,8	3,75	17,4	124,4
Zachodnio-pomorskie	29,45	17,15	58,2	16,16	8,39	51,9	0,58	3,6	0,42	5,0	72,2
Polska	977,09	556,35	56,9	715,02	406,79	56,9	24,88	3,5	34,37	8,4	138,2

Uwaga: 2002a i 2010a – gospodarstwa ogółem; 2002b i 2010b – gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą; 2010c i 2013c – gospodarstwa według nowej definicji.

Źródło: Jak w tabeli 2.

Tabela 6

Liczba i struktura gospodarstw poniżej 1 ha według form własnościowych i prawno-organizacyjnych

Gospodarstwa	2002 ^a		2010 ^a		2013 ^b		2010 2002	2013 2010
	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
Ogółem	553 792	100	406 793	100	34 375	100	73,5	8,5
Prywatne	553 774	99,997	406 776	99,996	34 372	99,991	73,5	8,5
osób fizycznych	553 687	99,981	406 661	99,968	34 324	99,852	73,4	8,4
osób prawnych	87	0,016	115	0,028	48	0,140	132,2	41,7
- SPR	2	0,000	10	0,002	1	0,003	500,0	10,0
- spółki krajowe	50	0,009	75	0,018	36	0,105	150,0	48,0
- pozostałe krajowe	26	0,005	14	0,003	3	0,009	53,8	21,4
- zagraniczne i mieszane	9	0,002	16	0,004	8	0,023	177,8	50,0
Publiczne	18	0,003	16	0,004	3	0,009	88,9	18,8

^a W 2002 i 2010 r. gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą.

^b Gospodarstwa według nowej definicji.

Źródło: Dzun W. (2015) oraz reprezentatywne badania GUS *Struktura gospodarstw rolnych* z 2013 r.

GUS na podstawie danych PSR oszacował, że w 2010 r. w grupie gospodarstw indywidualnych 1 ha i mniej (liczącej 715 tys. gospodarstw, w tym 407 tys. prowadzących działalność rolniczą), przy zastosowaniu nowej definicji status gospodarstwa rolnego utrzymałoby około 24,8 tys., a więc 3,5% ogółu gospodarstw. Status ten utraciłoby więc 308 tys. gospodarstw z powodu nie prowadzenia działalności rolniczej, a 382 tys. z powodu nie osiągnięcia określonego poziomu produkcji. W grupie gospodarstw osób prawnych, liczącej 137 gospodarstw, status gospodarstwa rolnego utraciłoby tylko 5 gospodarstw z powodu nieprowadzenia działalności rolniczej. Ogółem gospodarstw o obszarze do 1 ha łącznie, spełniających nową definicję gospodarstwa rolnego w 2010 r., byłoby więc prawie 24,9 tys. (tab. 4 i 6). W latach 2010-2013 nastąpił więc znaczny wzrost liczby analizowanych gospodarstw rolnych. Analiza tej grupy gospodarstw pod względem ich wielkości ekonomicznej wskazuje jednakże, że było to wyłącznie wynikiem zwiększenia liczby gospodarstw w grupie osób fizycznych, przy tym w znacznym stopniu najmniejszych ekonomicznie oraz największych. W grupie gospodarstw osób prawnych tendencje były diametralnie odmienne. Likwidacji ulegały przede wszystkim gospodarstwa najmniej ekonomicznie (tab. 7). Obserwowany duży wzrost liczby gospodarstw osób fizycznych najmniejszych ekonomicznie dotyczył przede wszystkim gospodarstw o obszarze 1 ha UR, nieobjętych progami produkcji (z 13,1 do 25,4 tys.), w tym także ze względu na możliwość korzystania z KRUS.

Tabela 7

*Zmiany w gospodarstwach rolnych w grupie obszarowej 0-1 ha UR
według wielkości ekonomicznej*

SO	2010				2013				2013/2010	
	GI	%	GP	%	GI	%	GP	%	GI	GP
Ogółem	406 661	100	132	100	34 324	100	51	100	8,5	51,0
0-2	383 087	94,2	29	22,0	22 150	64,4%	1	2,0	5,8	3,4
2-4	14 847	3,7	4	3,0	6 287	18,3%	2	3,9	42,3	50,0
4-8	3 160	0,8	5	3,8	1 432	4,2%	2	3,9	45,3	40,0
8-15	1 658	0,4	3	2,3	1 070	3,1%	2	3,9	64,5	66,7
15-25	1 051	0,3	3	2,3	747	2,2%	0	0,0	71,1	0,0
25-50	1 073	0,3	5	3,8	949	2,8%	3	5,9	88,4	60,0
50-100	732	0,2	10	7,6	576	1,7%	0	0,0	78,7	0,0
100-500	889	0,2	31	23,5	934	2,7%	15	29,4	105,1	48,4
500-1000	104	0,0	17	12,9	122	0,4%	14	27,5	117,3	82,4
>1000	60	0,0	25	18,9	456	1,3%	12	23,5	760,0	48,0
>2 SO	23 574	5,8	103	78,0	12 573	36,6	50	98,0	53,3	48,5
>100 SO	1 053	0,3	73		1 512	4,4	49	80,4	143,6	56,2

Źródło: Zestawienie własne na podstawie *Charakterystyka gospodarstw rolnych PSR 2010* oraz *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 r.*

Kierunek zmian w tej grupie można jeszcze prześledzić, porównując wielkości poszczególnych grup typów rolniczych. Można tu zauważyć, że przy spadku liczby analizowanych gospodarstw w 2013 r., w porównaniu do liczby gospodarstw prowadzących produkcję rolną w 2010 r., do poziomu 8,4% (patrz tab. 4), najmniejszy spadek widoczny był w grupie gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodniczych (do poziomu 26,2%) i w grupie gospodarstwa mieszane – różne zwierzęta (do poziomu 20,8%), a największy w grupie specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi (do poziomu 4,2%)¹¹ oraz mieszane – różne uprawy (do poziomu 6,1%).

Dane powyższe wskazują, że grupa gospodarstw rolnych o obszarze do 1 ha włącznie, wyłoniona na podstawie nowej definicji, wyraźnie zwiększa się i że równocześnie zachodzą w niej bardzo dynamiczne procesy polaryzacji. Udział gospodarstw do 2 SO jest jednak wciąż wysoki. Równocześnie wzrasta udział gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie (powyżej 100 SO), co wskazuje na wyraźny postęp w procesie specjalizacji i koncentracji produkcji rolnej w tej

¹¹ W 2010 r. w gospodarstwach poniżej 1 ha trzodę chlewną utrzymywało 10,2 tys. gospodarstw, ale tylko niecałe 1,2 tys. po 10 i więcej sztuk (w tym tylko 61 powyżej 100 sztuk i więcej) przy progu 50 sztuk, a także 111,6 tys. drób kurzy, ale tylko około 5 tys. po 50 sztuk i więcej (przy progu 100 sztuk i więcej).

grupie obszarowej. Procesy te najsilniej zaznaczają się w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodniczych i chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi. Chociaż gospodarstwa do 1 ha włącznie użytkują tylko 0,2% ogółu gruntów rolnych będących w dyspozycji ogółu gospodarstw rolnych, to ich udział w powierzchni upraw pod osłonami wynosi 4,5%, a w pogłowie drobiu 35,5%, w tym w pogłowie kur niosek 40,4%.

Zmiany w grupie gospodarstw o obszarze powyżej 1 ha

1. Zmiany liczby gospodarstw i powierzchni gruntów rolnych w ich użytkowaniu

Zmiany w grupie obszarowej powyżej 1 ha wynikające z zastosowania nowej definicji gospodarstwa rolnego ograniczają się do tego, że status gospodarstwa rolnego utraciły gospodarstwa zarówno osób fizycznych, jak i prawnych, nieprowadzące działalności rolniczej¹². Do 1990 r. zasadniczo prawie wszystkie gospodarstwa rolne powyżej 1 ha prowadziły produkcję rolniczą. Po 1990 r., szczególnie w okresie przyspieszonych przemian systemowych, zarysowały się dwie podstawowe tendencje zmian. Z jednej strony, widoczna była tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw, spowodowana pogorszeniem rentowności produkcji rolnej (przede wszystkim mniejszych obszarowo i słabszych ekonomicznie) oraz likwidacją PGR, a z drugiej strony – tworzenie się nowych gospodarstw na bazie obrotu prywatnego gruntami rolnymi i rozdysponowywanych nieruchomości rolnych z Zasobu WRSP (patrz szerzej: Dzun, 2015a). W sumie jednak była wyraźna tendencja zmniejszania się liczby omawianych gospodarstw (z 21 430 w 1990 r. do 2046,5 tys. w 1996 r. i 1956,1 tys. w 2002 r.). W sytuacji, gdy w większości likwidujących się drobnych gospodarstw rolnych nie przekazywano użytkowanych gruntów gospodarstwom funkcjonującym, powierzchnia gruntów w użytkowaniu omawianych gospodarstw malała. Jednak w związku z tym, że likwidacji ulegały przede wszystkim gospodarstwa mniejsze obszarowo, dynamika ograniczania powierzchni gruntów w gospodarstwach rolnych była znacząco niższa niż dynamika zmniejszania liczby gospodarstw (w latach 1900-1996 zmniejszenie o 4,7% do 17 001,3 ha, w latach 1996-2002 o 2,9% do 16 502,8 tys. ha).

Jednocześnie w zbiorowości ogółu gospodarstw powyżej 1 ha szybko zwiększał się udział gospodarstw rezygnujących z prowadzenia produkcji rolniczej. W 1996 r. wynosił już około 10% (około 206 tys. gospodarstw), a w 2002 r. 17,1% (334,8 tys.). Był to przede wszystkim efekt bardzo silnego wzrostu tego udziału w grupach najmniejszych obszarowo (w grupie 1-2 ha do 32,1%, a w grupie 2-5 ha do 19,2%). W grupach o większym obszarze wzrost liczby i udziału gospodarstw bez produkcji rolniczej był już znacznie niższy (przy 50-

¹² Przy dokonywanych porównaniach należy jednak pamiętać, że od 2007 r. do działalności rolniczej, oprócz produkcji rolniczej, zalicza się utrzymywanie gruntów rolnych w dobrej kulturze. Jednak w okresie, w którym nie było dopłat, gospodarstwa rezygnujące z prowadzenia produkcji rolniczej nie ponosiły też z reguły nakładów na utrzymanie gruntów rolnych w dobrej kulturze.

100 ha i powyżej 100 ha było to w znacznym stopniu spowodowane trudnościami w efektywnym zagospodarowaniu nieruchomości rolnych po zlikwidowanych PGR)¹³. W rezultacie, w latach 1990-2002 wobec zmniejszenia się liczby ogółu gospodarstw powyżej 1 ha o 8,2% (z 2143 tys. do 1956 tys.), liczba gospodarstw prowadzących produkcję rolną zmalała o około 24% (do 1621,3 tys.)¹⁴. W związku z przedstawionymi relacjami zmian w poszczególnych grupach obszarowych powierzchnia gruntów w użytkowaniu tych gospodarstw uległa zmniejszeniu o około 19% (do 14 975 tys. ha).

Dynamika powyższych zmian była silnie zróżnicowana regionalnie (tab. 8). Przed wejściem Polski do UE największy odsetek gospodarstw bez działalności rolniczej był w województwach cechujących się dużym udziałem drobnych gospodarstw, z których znaczna część nie stanowiła podstawowego źródła utrzymania ich użytkowników (klasycznym przykładem jest tu woj. śląskie – w 2002 r. prawie 33%), oraz tam, gdzie były duże trudności z efektywnym zagospodarowaniem nieruchomości rolnych z Zasobu WRSP (woj. zachodniopomorskie – ponad 32%, woj. lubuskie – 28%). Natomiast najmniej takich gospodarstw znajdowało się w województwach o wysokiej kulturze rolnej, stosunkowo dobrej strukturze agrarnej, w których większość Zasobu WRSP została wydzierżawiona spółkom, w znacznej części pracowniczym (woj. wielkopolskie – około 8%, kujawsko-pomorskie – 9%) i województwie lubelskim, gdzie znalezienie dochodów poza gospodarstwem rolnym było utrudnione (9%).

Wejście Polski do UE i związana z tym poprawa warunków gospodarowania, a przede wszystkim wprowadzenie dopłat bezpośrednich obszarowych, nie zahamowały ograniczenia w liczbie gospodarstw powyżej 1 ha, ale przejściowo spowodowały wzrost liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (z 1621,2 tys. w 2002 r. do 1745,3 tys. w 2007 r., a więc o 7,6%) i ich udziału w zbiorowości ogółu (z 82,9 do 96,5%). Jednak bardzo szybko, w związku z pogorszeniem się rentowności produkcji rolniczej i w sumie niewielkich korzyści z dopłat obszarowych przy małej powierzchni gospodarstw, tendencja spadkowa powróciła z jeszcze większym natężeniem. W latach 2007-2010 liczba ogółu gospodarstw o obszarze 1 ha UR i więcej zmniejszyła się z 1808,1 do 1563 tys. (o 14%), a prowadzących działalność rolniczą z 1745,3 do 1484,3 tys. (o 15%). W rezultacie udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w grupie gospodarstw ogółem obniżył się z 96,5% do 95,0%. W kolejnych latach (2010-2013) dynamika tego spadku znacznie osłabła. W sumie w latach 2002-2013 ubyło 14% gospodarstw z działalnością rolniczą. Największe

¹³ W 1996 r., po zakończeniu pierwotnego rozdysponowania Zasobu WRSP, w sektorze gospodarstw fizycznych udział gospodarstw bez produkcji rolniczej wynosił w grupie 100-200 ha – 8,4%, 200-500 ha – 17,6%, 500-1000 – 28,2% oraz 1000 ha i więcej – 38,6%, a w gospodarstwach osób prawnych – 30% (w publicznych – 32%).

¹⁴ Przyjmując, że w 1990 r. tylko nieliczne gospodarstwa rolne nie prowadziły produkcji rolniczej.

zmniejszenie odnotowano w województwach o dużym udziale drobnych gospodarstw indywidualnych, ukierunkowanych na samozaopatrzenie (w opolskim o 26%, małopolskim i śląskim o 24%, podkarpackim o 22%). Większość z nich charakteryzowała się także wysokim odsetkiem gospodarstw bez działalności rolniczej (woj. śląskie 19,3%, w dalszej kolejności woj. świętokrzyskie i małopolskie, odpowiednio 7,3 i 7,2%). Natomiast w tzw. popegeerowskich województwach wciąż trwał proces restrukturyzacji gospodarstw pozostających w Zasobie WRSP i powstałych na bazie tego Zasobu, co miało wpływ na znaczny wzrost liczby tych gospodarstw, jednak w 2010 r. znaczny odsetek z nich nie prowadził działalności rolniczej (woj. lubuskie 8,2% i zachodniopomorskie 6,1%). Zdecydowanie najmniej gospodarstw bez działalności rolniczej znajdowało się na terenach o wysokiej kulturze rolnej, stosunkowo dobrej strukturze obszarowej gospodarstw indywidualnych oraz możliwościach efektywnego zagospodarowania Zasobu WRSP (woj. wielkopolskie 1%, kujawsko-pomorskie 1,3%, opolskie 1,7%).

W okresie poakcesyjnym rezygnowały z działalności rolniczej gospodarstwa mniejsze obszarowo, z reguły słabsze ekonomicznie, podejmowały natomiast działalność gospodarstwa większe lub nowo powstałe (z reguły na bazie nieruchomości z Zasobu WRSP). W związku z tym powierzchnia gruntów rolnych w użytkowaniu gospodarstw z działalnością rolniczą zmalała tylko nieznacznie (w latach 2002-2013 o 2,6%). Objęcie zatem rolnictwa polskiego WPR UE, a zwłaszcza wprowadzenie dopłat obszarowych dla gospodarstw powyżej 1 ha, przy istniejących już gratyfikacjach dla takich gospodarstw, wyraźnie zahamowało odpływ gruntów rolnych z tej grupy obszarowej (patrz szerzej: Dzun, 2014b; Dzun 2016).

Przedstawione zmiany prowadziły z kolei do zmian w strukturze obszarowej analizowanej zbiorowości gospodarstw rolnych. Generalnie można stwierdzić, że stopniowo malał udział gospodarstw mniejszych obszarowo, wzrastał natomiast gospodarstw powyżej 20 ha, zwłaszcza powyżej 50 ha (podwojenie udziału), w mniejszym stopniu powyżej 100 ha. Miało to swoje odzwierciedlenie także w strukturze użytkowanych przez tę grupę gospodarstw gruntów rolnych. Należy jednak zauważyć, że dynamika zmniejszania się powierzchni gruntów w gospodarstwach grup obszarowych do 10-20 ha włącznie była silniejsza niż zmniejszania liczby gospodarstw w tych grupach obszarowych, i na odwrót – dynamika wzrostu powierzchni gruntów w grupach obszarowych powyżej 20 ha, a w szczególności powyżej 100 ha (wzrost tylko o 1,2 p.p. do 21,2%.) była zdecydowanie słabsza niż zwiększenie liczby gospodarstw w tych grupach (tab. 9).

Tabela 8

Regionalne zróżnicowanie zmian w gospodarstwach powyżej 1 ha według nowej definicji (z działalnością rolniczą) w latach 2002-2013

Województwo	2002	%	2010	%	2013	2013 2002	2013 2010	ha/gosp.	
								2010	2013
Dolnośląskie	63 751	76,5	60 445	95,2	58 420	91,6	96,6	15,2	15,8
Kujawsko-pomorskie	72 475	91,1	67 059	98,7	63 939	88,2	95,3	16,1	16,4
Lubelskie	203 673	91,2	185 824	97,9	173 370	85,1	93,3	7,4	7,9
Lubuskie	23 067	72,0	21 590	91,8	20 633	89,4	95,6	20,3	19,7
Łódzkie	141 004	85,5	129 156	96,1	125 807	89,2	97,4	7,6	7,8
Małopolskie	179 564	82,8	150 655	92,8	136 832	76,2	90,8	3,9	4,0
Mazowieckie	233 142	79,9	225 952	95,1	208 508	89,4	92,3	8,6	9,1
Opolskie	35 391	84,5	28 000	98,3	26 235	74,1	93,7	18,3	19,9
Podkarpackie	167 226	84,2	137 995	95,1	129 858	77,7	94,1	4,4	4,5
Podlaskie	85 232	85,4	83 633	97,2	77 618	91,1	92,8	12,6	13,8
Pomorskie	39 963	74,1	40 381	94,3	39 229	98,2	97,1	18,6	18,8
Śląskie	74 434	67,1	62 641	80,7	56 848	76,4	90,8	6,2	6,7
Świętokrzyskie	104 582	83,2	95 222	92,3	88 419	84,5	92,9	5,4	5,6
Warmińsko-mazurskie	41 141	79,0	43 092	97,1	41 230	100,2	95,7	23,2	24,8
Wielkopolskie	128 046	91,7	122 681	99,0	119 042	93,0	97,0	14,4	14,7
Zachodnio-pomorskie	28 547	68,7	29 946	93,9	28 644	100,3	95,7	30,4	29,2
Polska	1 621 238	82,9	1 484 272	95,0	1 394 632	86,0	94,0	10,0	10,5

Źródło: Jak w tab. 2.

Zmiany liczby gospodarstw powyżej 100 ha i ich struktury obszarowej, a także własnościowej i prawno-organizacyjnej zachodziły przede wszystkim pod wpływem polityki rolnej państwa. Ustawowe przyspieszenie przemian własnościowych poprzez likwidację PGR, utworzenie Zasobu WRSP i ukierunkowane jego rozdysponowywanie miało poszerzyć i wzmocnić sektor rodzinnych gospodarstw indywidualnych. Jednak trudności w rozdysponowaniu Zasobu WRSP doprowadziły do tego, że po zakończeniu jego pierwotnego etapu zachowała się duża liczba gospodarstw państwowych (przede wszystkim pozostających w Zasobie), a także utworzonych zostało wiele gospodarstw dużych obszarowo osób fizycznych (niemających wiele wspólnego z gospodarstwami rodzinnymi, poza własnością) i prywatnych osób prawnych. Znaczna część tych gospodarstw nie prowadziła działalności rolniczej, jednak w kolejnych latach, często po głębszej restrukturyzacji, w tym przez zmniejszenie (podział) gospo-

darstwa, zasilają one zbiorowość gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. Po 1996 r. w grupie tej, przy bardzo nieznacznych zmianach obszaru użytków rolnych (do 2002 r. niewielki wzrost, a następnie niewielkie zmniejszenie), zwiększała się bardzo znacznie przez cały okres liczba gospodarstw 100-200 ha i 200-300 ha. Natomiast liczba gospodarstw powyżej 300 ha, a w szczególności powyżej 1000 ha po znaczącym wzroście jeszcze w latach 1996-2002, zaczęła się szybko zmniejszać (tab. 10). Był to przede wszystkim efekt ustawy z 2003 r., ukierunkowanej na przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji gruntów rolnych oraz ustalającej, że gospodarstwami rodzinnymi mogą być gospodarstwa osób fizycznych o obszarze nie większym niż 300 ha (patrz szerzej Dzun, 2015a; Dzun, 2016).

Tabela 9

Zmiany liczby gospodarstw powyżej 1 ha oraz powierzchni ich gruntów rolnych według grup obszarowych w latach 2002-2013.

Grupy ha UR	2002			2010			2013		2013 2002B	2013 2010B
	A	B	%	A	B	%	B	%		
Liczba gospodarstw w tys.										
Ogółem	1 956,1	1 621,2	100,0	1 562,6	1 484,3	100,0	1 394,6	100,0	86,0	94,0
1-2	517	350,8	21,6	342,3	300,6	20,3	277,60	19,9	79,1	92,3
2-5	629,9	509,2	31,4	519,5	489,8	33,0	455,30	32,6	89,4	93,0
5-10	426,9	392,9	24,2	351,7	346,3	23,3	315,20	22,6	80,2	91,0
10-20	266,6	256,4	15,8	224,6	223,5	15,1	211,50	15,2	82,5	94,6
20-50	95,9	92,9	5,7	97,28	97,03	6,5	103,20	7,4	111,1	106,4
50-100	12,4	11,7	0,7	17,2	17,1	1,2	20,7	1,5	177,6	121,1
> 100	7,422	6,789	0,4	9,942	9,888	0,7	11,1	0,8	164,6	112,3
Powierzchnia gruntów rolnych w tys. ha										
Ogółem	16 502,8	14 974,9	100,0	15 246,6	14 841,2	100,0	14 580	100,0	97,4	98,2
1-2	725,3	495,8	3,3	500,4	441,4	3,0	404,0	2,8	81,5	91,5
2-5	2 039,2	1 673,2	11,2	1 688,5	1 600,1	10,8	1 477,4	10,1	88,3	92,3
5-10	3 031,6	2 801,8	18,7	2 503,1	2 467,4	16,6	2 228,3	15,3	79,5	90,3
10-20	3 656,3	3 523,9	23,6	3 094,1	3 079,4	20,7	2 916,8	20,0	82,8	94,7
20-50	2 722,6	2 643,4	17,7	2 836,3	2 829,1	19,1	3 052,9	20,9	115,5	107,9
50-100	829,9	783,5	5,2	1170	1 165,2	7,9	1 404,1	9,6	179,2	120,5
> 100	3 497,8	3 053,3	20,2	3 454,3	3 258,7	22,0	3 096,4	21,2	101,4	95,0

A – gospodarstwa powyżej 1 ha ogółem; B – gospodarstwa powyżej 1 ha według nowej definicji (prowadzące działalność rolniczą).

Źródło: Jak w tab. 2.

Tabela 10

Dynamika zmian w grupie gospodarstw powyżej 100 ha

Grupy obszarowe ha	1996			2002			2013 B	2013B 2002B	2013B 1996B
	A	B	% ^a	A	B	% ^a			
100-200	1584	1451	91,6	3357	3042	90,6	6699	220,2	461,7
200-300	537			111	1007	90,7	1907	189,4	
300-500	606	924	80,8	1291	1191	92,3	133	111,7	350,3
500-1000	503	361	71,8	1087	1018	93,7	831	81,6	230,2
>1000	134	81	60,4	577	521	90,3	311	59,7	384,0

A – gospodarstwa ogółem; B – gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą.

^a Udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w danej grupie.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie publikowanych i niepublikowanych danych z PSR 1996 i PSR 2002 oraz reprezentacyjnego badania GUS *Struktura gospodarstw rolnych z 2013 r.*

2. Gospodarstwa powyżej 1 ha prowadzące działalność rolniczą według form własnościowych i prawno-organizacyjnych

Zmiany w liczbie gospodarstw z działalnością rolniczą i w wyposażeniu ich w użytki rolne są wyraźnie zróżnicowane w zależności od ich form własnościowych i prawno-organizacyjnych. W okresie przedakcesyjnym, a w szczególności w procesie ustawowo przyspieszonych przemian własnościowych, widoczny był szybki spadek liczby państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych, a jednocześnie przyspieszone różnicowanie się sektora gospodarstw indywidualnych oraz tworzenie się nowych grup prywatnych gospodarstw osób prawnych, głównie gospodarstw zorganizowanych w formie spółek prawa handlowego własności krajowej, zagranicznej i mieszanej. Prowadziło to także do silnego przemieszczania się między wymienionymi grupami gospodarstw podstawowych środków produkcji, w tym przede wszystkim ziemi rolnej. Powodowało to poważne problemy ekonomiczno-organizacyjne w funkcjonowaniu gospodarstw, co w połączeniu z bardzo niską rentownością produkcji rolniczej przyczyniło się do rezygnowania z działalności rolniczej przez dużą część gospodarstw, a wiele nowo tworzonych gospodarstw przez dłuższy czas jej nie podejmowało. W kolejnych latach część gospodarstw ulegała likwidacji, część wznowiała produkcję, tworzyły się także nowe gospodarstwa. W okresie przedakcesyjnym największy regres przeżywały gospodarstwa państwowe i spółdzielcze. W latach 1996-2002¹⁵ w grupie gospodarstw państwowych odnotowano nie tylko znaczne zmniejszenie liczby gospodarstw ogółem (o 52%), ale w jeszcze większym stopniu liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (o ponad 59%) i ich udziału w strukturze gospodarstw ogółem (z 68 do 60%). Natomiast w grupie

¹⁵ Dla 1996 r. dane dla gospodarstw osób prawnych obejmują również gospodarstwa do 1 ha, jednak ich udział jest niewielki – około 2% dla gospodarstw publicznych i około 3% dla prywatnych prawnych.

gospodarstw spółdzielczych widoczne było także duże zmniejszenie liczby gospodarstw ogółem (o 50%), jednak w znacznie mniejszym stopniu gospodarstw z działalnością rolniczą (o 40%) i wzroście ich udziału (z 66 do 81%). Równolegle nastąpił rozwój grupy gospodarstw samorządowych (wzrost liczby gospodarstw ogółem z 63 do 331, a gospodarstw z działalnością rolniczą z 38 do 280), własności zagranicznej i mieszanej (odpowiednio z 136 do 212 i z 115 do 189) oraz prywatnych gospodarstw prawnych pozostałych (poza SPR i spółkami), odpowiednio 629 do 810 i z 358 do 558. Grupa spółek krajowych, zwłaszcza spółek pracowniczych, przeżywała w tym okresie pewien regres spowodowany przede wszystkim trudnościami finansowymi. Mimo powstawania nowych spółek (w tym także przez podział), liczba gospodarstw w tej formie gospodarowania nieco zmniejszyła się (z 1155 do 1124), a jeszcze w większym stopniu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (z 1064 do 960).

Tabela 11

Gospodarstwa powyżej 1 ha prowadzące działalność rolniczą według podstawowych form własnościowych i prawno-organizacyjnych w latach 2002-2013

Gospodarstwa	2002 ^a		2010		2013		2013/2002	
	liczba	UR	Liczba	UR	liczba	UR	liczba	UR
Ogółem	1 623 799	14 931,6	1 484 272	14 841,2	1 394 632	14 580,0	85,9	97,6
Prywatne	1 622 980	14 366,7	1 483 461	14 467,9	1 393 995	14 348,5	85,9	99,9
osób fizycznych	1 620 328	13 289,1	1 480 227	13 194,0	1 391 063	13 265,8	85,9	99,8
osób prawnych	2 652	1 077,6	3 234	1 273,9	2 932	1 081,8	110,6	100,4
- SPR	1 000	318	816	248,5	692	214,9	69,2	67,6
- spółki krajowe	910	609,6	1 639	781,1	1 544	698,4	169,7	114,6
- pozostałe krajowe	562	15,9	522	61,0	468	23,3	83,3	146,5
- zagraniczne i mieszane	180	134,1	257	183,3	228	145,2	126,7	108,3
Publiczne	819	565,0	812	373,3	637	260,6	77,8	46,1
- państwowe	557	550,2	595	359,2	473	160,1	84,9	29,1

^a Liczba i UR odnoszą się do gospodarstw aktualnie prowadzących działalność rolniczą. Dane te nieco różnią się od danych z tabeli 6 ponieważ dotyczą gospodarstw prowadzących produkcję w ostatnim roku. Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie publikowanych i niepublikowanych danych z PSR 2002, PSR 2010 i badania *Struktura gospodarstw rolnych z 2013 r.*

W latach 2002-2010 w dalszym ciągu utrzymywała się tendencja spadkowa w liczbie gospodarstw ogółem w sektorze publicznym, i to zarówno w grupie gospodarstw państwowych, jak i samorządowych (po około 27%). Natomiast liczba gospodarstw z działalnością rolniczą w grupie gospodarstw państwowych nawet nieco wzrosła, w niewielkim stopniu zmalała w grupie samo-

rządowych (tab. 10). Był to efekt bardzo znacznego zwiększenia udziału gospodarstw z działalnością rolniczą w strukturze gospodarstw państwowych (z 59,6 do 87,6%) i dużo niższego w samorządowych (z 84,6 do 96,7%). W grupie gospodarstw osób prawnych prywatnych obserwowano niewielki wzrost liczby gospodarstw ogółem (o około 1%) i znaczący wzrost gospodarstw z działalnością rolniczą (o prawie 20%), zatem ich udział w rezultacie zwiększył się z 80,9 do 98,2%. Widoczny w całej tej grupie wzrost był efektem powstawania bardzo wielu spółek krajowych i zagranicznych, a ograniczenia liczby gospodarstw spółdzielczych i „pozostałych krajowych”. W grupie tej udział gospodarstw z działalnością rolniczą przekroczył 98% (w SPR 98,8%), podczas gdy w gospodarstwach publicznych 90%, a w gospodarstwach osób fizycznych 95% (tab. 11).

2.1. Zmiany liczby i struktury gospodarstw osób fizycznych powyżej 1 ha

Oddzielnego omówienia ze względu na znaczenie i pewną specyfikę wymagają zmiany w sektorze gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych). W okresie przyspieszonych przemian systemowych, a więc w latach 1990-1996, struktura gospodarstw indywidualnych wyraźnie zróżnicowała się. Przy niewielkim zmniejszeniu się liczby gospodarstw ogółem (o 4,5%), wzrosła wyraźnie liczba gospodarstw najmniejszych obszarowo (w grupie 1-2 ha z 388,3 do 462,2 tys., a więc prawie o 22%). Miała na to wpływ bardzo duża sprzedaż gruntów rolnych z Zasobu WRSP w niewielkich działkach oraz działki rodzinne. Zmniejszyła się natomiast liczebnie grupa gospodarstw 2-10 ha (z 1387,1 do 1188,4 tys., a więc o 14,3%), prawie nie zmieniła się grupa 10-30 ha (pozostała na poziomie 362,9 tys.) oraz znacząco wzrosła grupa powyżej 30 ha (z 10,7 do 25,4 tys.). Najwyższy wzrost liczby gospodarstw nastąpił w grupie ponad 100 ha (z około 0,1 do 3,4 tys.). W większości były to gospodarstwa powstałe od podstaw na nieruchomościach z Zasobu WRSP. W rezultacie niekorzystnych warunków, trudności w uruchomieniu produkcji rolnej w gospodarstwach powstałych na nieruchomościach z Zasobu RSP, zakupu nieruchomości rolnych w celach innych niż realizacja produkcji rolnej (rekreacja, grunty pod budownictwo, lokata kapitału itp.) znacznie szybciej malała liczba gospodarstw z działalnością rolniczą. W 1996 r. największym udziałem gospodarstw bez działalności rolniczej charakteryzowały się gospodarstwa najmniejsze obszarowo (w grupie 1-2 ha – 8,9% oraz 2-3 ha – 5,1%) oraz największe obszarowo (w grupie ponad 100 ha – 16,3%, w tym powyżej 300 ha aż 23,3%). Natomiast zdecydowanie najniższy udział był w grupie gospodarstw 10-50 ha (tylko około 1%). W okresie przedakcesyjnym tendencja do zmniejszania się liczby gospodarstw ogółem nieznacznie osłabła (w latach 1996-2002 spadek o 4,4%), nasiliła się natomiast tendencja zmniejszania się liczby i udziału gospodarstw z działalnością rolniczą (zmniejszenie o 18,2%). Wiązało się to z bardzo znacznym spadkiem liczby tych gospodarstw i ich udziału w bardzo licznych niskich

grupach obszarowych do 20 ha, a zwłaszcza w grupach 3-5 ha i 5-10 ha, bowiem powyżej 20 ha obserwowano wzrost ich liczby, a powyżej 100 ha także ich udziału (patrz tab. 12).

Tabela 12

Zmiany liczby gospodarstw osób fizycznych według grup obszarowych

Grupy w ha	1996			2002			2013	2002B	2013	2013
	A	B	% ^a	A	B	% ^a	B	1996B	2002B	1996B
>1 ha	2041,4	1962,5	96,1	1951,7	1617,8	82,9	1391,1	82,4	86,0	70,9
1 do 2	462,2	421,0	91,1	516,8	350,7	67,9	277,5	83,3	79,1	65,9
2 do 3	281,5	267,2	94,9	281	214,8	76,4	198,9	80,4	92,6	74,4
3 do 5	385,2	374,8	97,3	348,5	294,2	84,4	256,1	78,5	87,0	68,3
5 do 10	520,8	513,2	98,5	426,0	392,6	92,2	315,0	76,5	80,2	61,4
10 do 20	306,6	303,7	99,1	266,3	256,4	96,3	211,3	84,4	82,4	69,6
20-50	75,2	74,4	98,9	95,5	92,9	97,3	102,9	124,9	110,8	138,3
50-100	5,54	5,37	96,9	12,0	11,4	95,0	20,3	212,3	178,1	378,0
100-200	1,584	1,451	91,6	2,907	2,696	92,7	6,238	185,8	231,4	429,9
200-300	0,537	0,451	84,0	0,779	0,719	92,3	1,586	159,4	220,6	351,7
300-500	0,606	0,473	78,0	0,746	0,701	94,0	0,791	148,2	112,8	167,2
500-1000	0,503	0,361	71,8	0,515	0,486	94,4	0,293	134,6	60,3	81,2
>1000	0,134	0,081	60,4	0,177	0,167	94,4	0,048	206,2	28,7	59,3

A – gospodarstwa ogółem; B – gospodarstwa według nowej definicji (gospodarstwa z działalnością rolniczą).

^a Udział gospodarstw z działalnością rolniczą w gospodarstwach ogółem.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, PSR 2002 i badania *Struktura gospodarstw rolnych z 2013 r.*

W okresie poakcesyjnym w dalszym ciągu liczba gospodarstw z działalnością rolniczą malała, jednak średnioroczna dynamika tej tendencji była znacznie słabsza. Był to przede wszystkim efekt osłabienia tej dynamiki w grupach mniejszych obszarowo (do grupy obszarowej 10-20 ha włącznie), głównie ze względu na wprowadzenie dopłat obszarowych. Jednocześnie jednak osłabła także dynamika wzrostu liczby tych gospodarstw w grupach obszarowych od 20 ha 200 ha, nieco wzrosła w grupie 200-300 ha, a zdecydowanie obniżyła się w grupie 300-500 ha. Natomiast w grupach ponad 500 ha, po dotychczasowym dynamicznym wzroście, nastąpił silny spadek. W niższych grupach obszarowych przyczyniło się do tego zmniejszenie obrotu gruntami rolnymi w obrocie prywatnym i w ramach Zasobu WRSP, natomiast w najwyższych grupach obszarowych ustawa o przeciwdziałaniu nadmiernej koncentracji ziemi w gospodarstwach rolnych i wyznaczenie górnej granicy obszarowej rodzinnego gospodarstwa indywidualnego na 300 ha.

Podsumowanie

Nowa definicja gospodarstwa rolnego doprowadziła do znacznego zmniejszenia zbiorowości gospodarstw rolnych i istotnych zmian w ich strukturze. Szczególnie duże zmniejszenie liczby gospodarstw nastąpiło w grupie obszarowej od 0 do 1 ha UR (włącznie), bowiem w grupie tej oprócz warunku prowadzenia działalności rolniczej ustanowiono dla gospodarstw osób fizycznych poniżej 1 ha UR (poza gospodarstwami ekologicznymi) progi produkcyjne. W rezultacie, analiza porównawcza zmian w gospodarstwach osób fizycznych w tej grupie obszarowej w latach 1990-2010, z uwzględnieniem nowej definicji, może być realizowana na bazie analizy wtórnej wyników z badań GUS lub szacunków na bazie danych z publikacji GUS. W latach 2010-2013 liczba gospodarstw w tej grupie obszarowej wzrosła z 24,9 tys. do 34,4 tys. Był to efekt wzrostu liczby gospodarstw o obszarze 1 ha UR (z 13,1 tys. do 25,4 tys.), których nie obowiązują progi produkcyjne.

Natomiast możliwa jest, zasadniczo bez większych zastrzeżeń, analiza porównawcza zmian w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych, według nowej definicji, w sektorze gospodarstw osób prawnych oraz w całej zbiorowości gospodarstw rolnych, w tym w sektorze gospodarstw osób fizycznych, w grupach obszarowych powyżej 1ha. W tych grupach gospodarstw „gospodarstwo rolne według nowej definicji” pokrywa się na ogół z „gospodarstwem prowadzącym działalność rolniczą”. W okresie przedakcesyjnym udział gospodarstw bez działalności rolniczej szybko wzrastał (w 2002 roku było 335 tys. – 17% ogółu użytkujących 1,5 mln ha UR), a po wejściu Polski do UE szybko się zmniejszył (w 2010 roku 78,3 – 5% użytkujących 0,4 mln ha UR).

Podstawowym problemem w realizacji takich analiz porównawczych jest jednak to, że dopiero od 2002 r. w publikacjach GUS, w realizowanych badaniach w ramach PSR i badaniach reprezentacyjnych uwzględniono – i to początkowo w niewielkim zakresie – kategorię „gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą” przy charakterystyce gospodarstw rolnych. Wcześniej charakterystyka gospodarstw rolnych realizowana była dla kategorii „gospodarstwa ogółem”, obejmującej zarówno gospodarstwa prowadzące, jak i nieprowadzące działalności rolniczej.

Na marginesie dokonanych analiz nasuwa się wniosek o dokonanie korekty w charakterystyce gospodarstw według struktury obszarowej. Z uwagi na dostosowanie jej do definicji wykorzystywanych w rejestrach administracyjnych i prawodawstwie krajowym, wydaje się celowym włączenie gospodarstw o obszarze 1 ha do grupy obszarowej 1-2 ha i ze względu na definicję indywidualnego gospodarstwa rolnego rozszerzenie publikowanej struktury obszarowej o grupy 100-200 ha; 200-300 ha i 300 ha i więcej.

Literatura:

- Baer-Nowacka, A., Poczta, W. (2016). Polskie rolnictwo na tle rolnictwa w Unii Europejskiej. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* (s. 81-106). Warszawa: Wyd. SCHOLAR.
- Dzun, W. (2005). *Państwowe gospodarstwa rolne w procesie przemian systemowych*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Dzun, W. (2012). Gospodarstwa rolne po wejściu Polski do UE. Analiza zmian strukturalnych na tle lat poprzednich. W: M. Drygas i K. Zawalińska (red.), *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Dzun, W., Dzun, P. (2013). Gospodarstwa osób prawnych. W: W. Józwiak, W. Ziętara (red.), *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010*. (s. 145-181). Warszawa: Wyd. GUS.
- Dzun, W. (2014a). Procesy transformacji gospodarstw osób prawnych w latach 1990-1996. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2(339), s. 4-39.
- Dzun, W. (2014b). Zmiany strukturalne w sektorze gospodarstw osób prawnych w okresie przed- i poakcesyjnym (lata 1996-2010). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3(340), s. 3-25.
- Dzun, W. (2015a). Wpływ utworzenia i rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na strukturę gospodarstw rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3(344), s. 48-73.
- Dzun, W. (2015b). *Gospodarstwa osób prawnych w procesie przemian systemowych i integracji z UE*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Dzun, W. (2016) Wpływ rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na strukturę gospodarstw rolnych w latach 1996-2010. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2(345), s. 26-50
- Głębocki, B. (2014). Zmiany w strukturze agrarnej polskiego rolnictwa w latach 2002-2012. W: B. Głębocki (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa*. (s. 14-71). Warszawa: Wyd. GUS.
- GUS (1992). *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa 1986-1990*. Warszawa.
- GUS (1997). *Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych i ich zamierzenia na przyszłość*. Warszawa.
- GUS (1997a). *Przemiany agrarne. PSR 1996*. Warszawa.
- GUS (1998). *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 1996*. Warszawa.
- GUS (1999). *Rocznik statystyczny rolnictwa 1998*. Warszawa.
- GUS (2003). *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 1996*. Warszawa.
- GUS (2003a). *Przemiany agrarne. PSR 2002*. Olsztyn.
- GUS (2013). *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010*. Warszawa.
- GUS (2013a). *Rocznik statystyczny rolnictwa 2014*. Warszawa.
- GUS (2014). *Charakterystyka gospodarstw rolnych*. Warszawa.
- GUS (2014a). *Rocznik statystyczny rolnictwa 2014*. Warszawa
- Józwiak, W. (red.). (2003). *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*. Warszawa: Wyd. GUS.
- Józwiak, W., Ziętara, W., (red.). (2013). *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010*. Warszawa: Wyd. GUS;
- Poczta, W. (red.) (2013). *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*. Warszawa: Wyd. GUS

WŁODZIMIERZ DZUN

Institute of Rural and Agricultural Development

Polish Academy of Science

Warsaw

THE POSSIBILITIES OF COMPARATIVE ANALYSIS OF CHANGES
IN THE NUMBER AND STRUCTURE OF FARMS IN 1990-2013
IN THE LIGHT OF THE NEW STATISTICAL DEFINITION
OF AN AGRICULTURAL HOLDING

Abstract

Because of the new definition, the status of an agricultural holding was lost by holdings of natural and legal persons not running agricultural activity (both of 0-1 ha of UAA and 1 ha of UAA and more) and by private farms (of natural persons) up to 1 ha of UAA running agricultural activity, but executing agricultural production below the set production thresholds. This reduced the number of agricultural holdings and also caused changes, varied in degree, in the level of their provision with land, labour and capital resources. Hence, what changed were the indices illustrating the agriculture development level, including the very universal ones like average farm area, labour inputs per 100 ha, productivity of labour, land and capital, etc. Consequently, majority of data on farms presented in the publications of the Central Statistical Office of Poland until 2013 is not directly comparable with the data drawn up with the use of the new definition. The presented study attempted to analyse the changes in the number and structure of agricultural holdings in 1990-2013 and in their provision with land resources, considering the new definition of an agricultural holding and regional differentiation regarding these changes.

Keywords: farm, utilised agricultural area, farm area and legal and organisational structure.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 01.12.2016.

